

THE WORKS OF THE TRANSYLVANIAN SCHOLARS AND MEDICAL TERMINOLOGY – A GENERAL APPROACH

Liliana SOARE
University of Pitești

Abstract: An overall perspective of the medical terminology used in the works of the Transylvanian scholars show that the combination of popular terms (which are to be found in translations and loan-translations), loan-translations and lexical borrowings is significant for the structure of this discipline until 1830. In this period, the scientific medical vocabulary opposes itself to popular scientific terminology, even if the latter is still used, lest the scholars should excessively innovate. Thus, the superposition of popular and neological components is clear proof of the changes this discipline undergoes, from an empiric to an authentic one.

Keywords: medical terminology, scientific medical vocabulary, popular scientific terminology

1. Există a vastă bibliografie în ceea ce privește viața medicală din cele trei provincii românești¹. Cercetările au evidențiat certul avans deținut de Transilvania în ceea ce privește practica medicală în raport cu celelalte două provincii românești, avans ce se manifestă până în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Întreținând strânse legături cu cultura occidentală, Transilvania cunoaște preocupări medicale și farmaceutice încă din perioada medievală². Medicina transilvăneană a secolului al XVIII-lea stă sub semnul iluminismului³. Ca urmare a dispozițiilor curții de la Viena, se

¹ Menționăm, în ordine cronologică, câteva dintre studiile de referință: V.L. Bologa, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal. Patru veacuri de medicină în Ardeal. Întâii medici români și întâiele tipărituri medicale românești în Ardeal. Oameni și fapte din trecutul medical al Brașovului*, Cluj, 1927; *idem*, *Începuturile medicinei științifice românești*, Cluj, 1930; *idem*, *Ardelenii și începuturile medicinei românești (de la Piuariu până la Babeș)*, în „Transilvania”, 1942, LXXIII, nr. 7-8; S., Izsák, *Aspecte din trecutul medicinei românești*, București, 1954; V.L. Bologa et alii, *Contribuții la istoria medicinei din R.P.R.*, București, 1955; *Studii de istoria medicinei*, Cluj, 1958; N., Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, București, 1966; *idem*, *Medicină veche românească*, București, 1970; V.L., Bologa, (coordonator), *Istoria medicinei românești*, București, 1972; G. Brătescu (coordonator), *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*, București, 1975; N. Vătămanu și Gh. Brătescu, *O istorie a medicinei*, București, 1975; N. Vătămanu, *Originile medicinei românești*, București, 1979; J. Spielmann, *Restituiri istorico-medicale. Studii de istoria științei și culturii*, București, 1980; Gh. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820)*, București, 1988; I. I. Serafincean, *Alegerile lui Ippocrat, manuscris medical românesc de la începutul secolului al XVIII-lea*, ediție de Fr. Király, Arad, 1997.

² Aici se construiesc primele spitale laice (primul înființat la Oradea, în 1339) și farmacii publice (prima înființată la Sibiu, în 1494), aici apar primele bresle ale bărbierilor-chirurghi și se consemnează, în jurul anului 1500, primele lucrări medicale.

³ Vezi, în acest sens, Izsák, S., *Luminismul medical românesc*, în *Studii de istoria medicinei*, Cluj, 1958.

înmulțesc inițiativele medicale și farmaceutice, cum ar fi regulamentele privitoare la carantină, organizarea circumscripțiilor medicale sau crearea Comisiei medicale; tot de acum datează și începutul învățământului medical în Ardeal¹.

Domeniul medicinei este foarte bine reprezentat în Transilvania. Din 1787 datează *Arcan sau învățătură împotriva gălbezii oilor*², apărută la Sibiu. Următoarea broșură medicală în limba română apare la Sibiu și la Cluj, în 1803, traducere din maghiară aparținând lui Ioan Molnar, intitulată *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului*. Anul următor apare la Sibiu o traducere din germană al cărei autor nu este cunoscut, cu titlul *Cuvânt pre scurt despre ultuirea vărsatului de vacă*. Tot în 1804, apare la Buda, traducerea efectuată de Gh. Șincai intitulată *Învățătură de bubatul de vacă*. În 1811 apare, într-o broșură tipărită la Buda, *Doftorie împotriva gălbezii oilor*, a lui S. Vulcan. Din 1815 datează manuscrisul *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului și a sufletului*, traducere din latină făcută de preotul Iosif Pașca, la îndemnul lui S. Vulcan. Prima scriere medicală românească în care întâlnim o terminologie de specialitate mai bogată și cu un mai pronunțat caracter neologic este traducerea din maghiară efectuată în 1816 de P. Maior, intitulată *Învățătură despre ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară*. În 1817 apare la Buda broșura *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitori*, tradusă tot de Maior³. Tot lui Maior îi datorăm o traducere după Aulus Gellius, apărută în 1819, *Cuvântarea filosofului Favorin, cu care svătuiește pre o cucoană ce de curând născuse fiu ca pre născutul său nu prin daice, ci însăși ea cu laptele său să-l hrănească*⁴.

Prima lucrare științifică medicală românească apare la Sibiu, în 1821, și îi aparține lui Vasile Popp - *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuițarea acelorași în deschilinite patimi*⁵. Doi ani mai târziu, în 1823, S. Vulcan tipărește, la Oradea, o broșură, [*Circulară asupra vărsatului de vacă*], iar din perioada 1820-1830 îi aparține manuscrisul *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară*. În 1825, doctorul Al. Teodori publică, în almanahul lui Z. Carcalechi (*Carte de mână pentru nația românească*), articolul de anatomie *Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui*. În 1830, medicul P. Vasici-Ungurean publică la Buda *Antropologia sau scurtă cunoștință despre om*.

2. Textele avute în vedere pentru cercetare ilustrează deopotrivă traducerile și literatura originală. Din perspectiva destinației, traducerea din domeniul medicinei veterinare efectuată de P. Maior se încadrează în categoria scrierilor de popularizare a științei, iar scrierile aparținând lui V. Popp, Al. Teodori și P. Vasici-Ungurean sunt creații științifice originale. Printre izvoare am inclus și o lucrare lexicografică, *Lexiconul budan*, pentru a observa în ce măsură se urmăreau circulația noilor termeni și fixarea, pentru aceștia, a unui statut lexical precis. În cadrul lucrării, analizând corpusul lexical oferit de textele cercetate, vom face diferența între împrumuturi neologice și

¹ Liceul romano-catolic din Cluj, întemeiat în 1579, are și o secție („facultate”) medico-chirurgicală – *Facultas medica* – transformată după 1818 în Școala medico-chirurgicală – *Institutum medico-chirurgicum*.

² În *Bibliografia românească veche*, de Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, vol. IV, 1944, nr. 209.

³ Paternitate stabilită de G. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820)*, București, 1988, p. 153-157.

⁴ Identificare stabilită tot de G. Brătescu, *op. cit.*, p. 258, nota 73.

⁵ Operele lui V. Popp deschid noi câmpuri de cercetare. Pe lângă acest studiu, teza sa de doctorat, *De funeribus plebeyis*, aflată la interferența dintre studiul folclorului și istoria medicinei, reprezintă un summum al științei românești din perioada mișcării ardelenice.

termeni populari, deoarece, după cum vom vedea, terminologia populară este bine reprezentată. În cadrul împrumuturilor neologice, vom face distincția între împrumuturi lexicale și calcuri, pentru a se evidenția ponderea pe care o prezintă fiecare categorie în ansamblul terminologiilor științifice. Calcul a reținut de mult atenția specialiștilor¹. În analiza calcurilor din corpusul lexical oferit de textele studiate, adoptăm clasificarea propusă de Th. Hristea²: *calcuri lexicale, gramaticale și frazeologice*. Întrucât calcul lexical este fenomenul cel mai frecvent întâlnit în textele medicale ale perioadei, calcurile gramaticale și frazeologice fiind slab sau deloc reprezentate, ne vom opri doar asupra lui. La rândul său, calcul lexical este de două tipuri: *calc de structură morfematică* (care presupune imitarea modelului oferit de compuse și derivate) și *calc de structură semantică* (care presupune atribuirea de noi sensuri unor cuvinte deja existente în limba receptoare); prin urmare, vom institui aceste două categorii. Pe lângă împrumuturi lexicale și calcuri, am mai stabilit o categorie lexicală, traduceri și glosări, mecanisme lingvistice ilustrative pentru literatura științifică a vremii, aflată sub auspiciile iluminismului.

Împrumuturi lexicale:

absorbție (PAM, 24), *activitate* (VA, 69), *alifie* (LB, 14), *aftă* (FDB, 72, 74), *amnion* „amnios” (TAO, 78), *anatomie* (VA, XVI), *anatom* „anatomist” (VA, XV), *angină* „anghină” (FDB, 81), *anjiologhia* „angiologie” (TAO, 58), *anorganic* (VA, 9, 277), *antropologie* (TAO, 57, VA, VII), *aortă* (TAO, 68, VA, 83), *apetit* (PAM, 34, LB, 25, VA, 60), *apoplezie* (LB, 25), *apotecă* (LB, 26), *apotecariu* (LB, 26), *arteria*, *arterii* (PAM, 11, *arterie*, *arterii*, TAO, 67, VA, 82, 83, 84), *arterios* „arterial” (VA, 91), *articulat* (VA, 204), *valsám* (LB, 744), *bulb* (VA, 175: „bulbul ochiului”), *cadavros* (LB, 81), *cadavru* (LB, 81, *cadabru*, FDB, 37, *cădabru*, FDB, 32, 71), *gangrenă* (FDB, 27), *găngrenos* „cangrenos” (FDB, 27), *haracter* (VA, 166, 225), *catar* (PAM, 10, LB, 106), *cauteriu* (FDB, 51), *cauterisație* (FDB, 111), *hilificație* „chilificație” (VA, 61), *himu* „chim” (VA, 54), *himificație* „chimificație” (VA, 55), *chirurg* (LB, 116, *hirurg*, FDB, 118), *chirurgie* (LB, 116), *holerice* (VA, 222, 227), *comoție* (PAM, 34), *conformație* (VA, 5), *congestie* (FDB, 81, *conghestie*, PAM, 24), *contamina* (FDB, 91, LB, 136), *colică* (PAM, 25, LB, 133), *constituție* (PAM, 15, VA, 89, TAO, 60), *contagios* (FDB, 12, LB, 136), *contagiu* „contagiune” (FDB, 12, LB, 136), *contamina* (FDB, 91, LB, 136), *cornee* (*cornea*- art., VA, 175), *cristalin* (FDB, 57), *hronic* „cronic” (PAM, 25), *cură* (PAM, 17, 31), *curativ* (FDB, 21), *decoct* (FDB, 51, 76), *dietetice* (FDB, 123: „regulele dietetice”), *dietetică* (PAM, 31), *disenterie* (FDB, 27), *doctor* (PAM, 9, 14, LB, 193, TAO, 55), *emetic* (FDB, 84), *epidemic* (FDB, 61), *epidemie* (FDB, 54), *epizootic* (FDB, 13), *fisiologic* (VA, 160), *fiziologhie* (VA, XVI), *flegmatic* (VA, 223, 232, *flegmaticos*, PAM, 21), *flegmă* (LB, 220), *gastric* (VA, 55), *globulă* (*globuri*, VA, 11, *globurile*, *globii sângelui*, VA, 90), *hectică* (LB, 260, VA, 273, PAM, 25), *hemoroizi* (*hemoroizi sau emoroide*, LB, 261, *hemoroide*, VA, 217), *idrofobie* „hidrofobie” (FDB, 109), *infus* „infuzie” (FDB, 52, 122), *ipohondrie* (PAM, 21), *medic* (LB, 383), *limfatic* (VA, 118), *limfă* (FDB, 82), *loburi* (VA, 152), *medic* (LB, 383), *medițină* (LB, 382, VA, IX), *melancolic* (VA, 223, 229, *melanholice*, LB, 384), *melancolie* (*melanholie*, LB, 384, PAM, 21, *melanhonie*, FDB, 100), *membrană* (FDB, 88, VA, 29, 184), *mesenteriu* (FDB, 88), *mixtură* (PAM, 20), *mucoasă* (VA, 25, TAO, 78), *nerv* (FDB, 111, VA, 155, *nerve*, PAM, 10, *nervi*, VA, 21, *nevră*, *nevru*,

¹ Pentru bibliografia problemei, vezi Th. Hristea, *Tipuri de calc lingvistic*, în *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 145, nota 1.

² *Tipuri de calc în limba română*, în „Limbă și literatură”, III-IV, 1997, p. 10-29.

TAO, 76, *nevre*, TAO, 58), *nervos* (VA, 17), *nevrologhie* „neurologie” (TAO, 58), *operație* (FDB, 110), *organ* (PAM, 7, 19, TAO, 65, 76, LB, 470, VA, 12, 164), *organic* (VA, 9, 277), *organism* (VA, 31, 36), *osteologhie* (TAO, 58), *ovariile* (VA, 243), *palat* (FDB, 72), *papilă* (VA, 26, 27, 167), *pericard* (*pericardiu*, VA, 79, *pericardion*, TAO, 67), *peripneumonie* (FDB, 57), *pirulă* „pilulă” (LB, 505, 507), *plăstură* „plasture” (LB, 511), *plevră* „pleură” (TAO, 65, VA, 99), *podagră* (PAM, 25), *por* (PAM, 9, TAO, 59), *proporționat* (TAO, 72, VA, 227), *pulmonal* „pulmonar” (VA, 79), *puls* (FDB, 63, PAM, 7, VA, 60, 93, *pulz*, VA, 96), *purgație* (LB, 563), *remediu* (FDB, 67, 113), *reproducție* (PAM, 30), *respirație* (LB, 586), *retină* (VA, 177), *reumatism* (VA, 128), *schelet* (TAO, 62, VA, 14), *scorbut* (LB, 621, VA, 41), *secreție* (PAM, 24), *timpan* (VA, 184), *simptom* (FDB, 74, *simptoame*, FDB, 68, 74), *speșerie* „farmacie” (PAM, 24), *șpitai*, *șpitaliu* „spital” (LB, 662), *spongios* (TAO, 78), *stomachu* (pl. *stomachi*, *stomachuri*, LB, 673), *supurație* (FDB, 78, 120), *temperament* (PAM, 15, VA, 222), *temperatură* (PAM, 4), *transpirație* (FDB, 19), *veterinar* (FDB, 15) etc.

Calcuri lexicale

1. Calcuri de structură semantică

asămănarea „asimilație” (PAM, 30, VA, 77), *ațătare* „excitație” (VA, 165), *auricule* „urechi” (VA, 80, TAO, 67), *bășicuțe* „vezicule” (VA, 241), *gâlcă* „glandă” (VA, 30, 243), *ghindă* „glandă”, (VA, 242), *ghindură* „glandă” (FDB, 88), *legături* „articulații”, (TAO, 63), *încuier* „obstrucție” (FDB, 67), *lighean* „bazin” (LB, 352), *matcă* „uter” (PAM, 25), *mădular* „membru” (LB, 383), *migdală* „amigdală” (LB, 20), *mistuire* „digestie” (PAM, 30), *nerodire* „sterilitate” (PAM, 30, LB, 439), *ou* „ovul” (VA, 259, glosat *ovum*), *plăcintă* „placentă” (TAO, 78, VA, 91), *stoarcere* „secreție” (VA, 121), *sugător* „limfatic” (PAM, 7), *țeavă* „trompă” (VA, 185, 244), *umezeală* „umoare” (PAM, 10, VA, 121: „umezăli (humores)”), *zer* „ser” (LB, 769, VA, 90, TAO, 73), *zgârci* „articulație, cartilaj” (VA, 18, *zgârciu*, LB, 641) etc.

2. Calcuri de structură morfematică

brâncă de nainte „antebraț” (VA, 33), *cercuire* „circulație” (VA, 78), *cheiță* „claviculă” (VA, 84, LA, 113), *dințime* „dentție” (VA, 47), (*doctorii*) *strângătoare* „astringent” (FDB, 51), *golicuine* „cavitate” (VA, 34, 131), *încuietură* „constipație” (PAM, 21), *însuflare* „inspirație” (VA, 101), *legături* „ligamente” (VA, 16), *legătoare* „ligament” (LB, 347), (*mațul*) *de douăsprezece degete*, „duoden” (VA, 52), *mijlocul mânei* „metacarp” (VA, 33), *mijlocul piciorului* „metatars” (VA, 34), *osire* „osificație” (VA, 19), *răsuflare* „expirație” (VA, 105), *sânger* „sanguin” (PAM, 31), *sângios* „sanguin” (VA, 222), *simțitor* „sensibil” (PAM, 16, LB, 644), *sorbire* „absorbție” (VA, 74), (*vasele*) *sorbitoare* „absorbante” (VA, 74), *stârpiciune* „sterilitate” (LB, 671), *stoarcere* „secreție” (VA, 121), *umblător în somn* „somnambul” (VA, 219), etc.

Glosări

activă sau lucrătoare (VA, 57), *aștele sau răniturile limbei* (FDB, 174), *amputația*, *adecă tăierea* (FDB, 111), (*angina*) *înlămătorie sau aprinsă* (FDB, 82), *anghina sau brâncă* (FDB, 16), *apetita*, *adecă voia de a mânca* „apetit” (FDB, 55), *astremitatele*, *adecă marginile*, *capetele*, *sfârșiturile* „extremitate” (FDB, 63), (*beaturi*) *antifloghistice*, *adecă asupra fierbințelei* (FDB, 51), *boale hronice*, *adecă lung vecuitoare* „cronice” (FDB, 85), *castrația*, *adecă jugănirea* (FDB, 111), *celeritate* (*pricipire*, *iuțeală*) (FDB, 63), *țeleritatea sau iuțimea* (TAO, 75), *cicatrice*, *adecă urmă de rană* (FDB, 121), *circulația*, *adecă îmblarea sângelui* (FDB, 124), *deliriul*, *adecă nebunia* (FDB, 84), (*desfacerea*, *descuierea*) *ostruțiilor*, *adecă a încuierii* „obstrucție” (FDB, 67), *disenteria*, *adecă inima rea* (FDB, 27), *excreție sau lăpădare* (PAM, 25),

foarcepă, adecă clește „forceps” (FDB, 115), *folcușale inimii (ventriculi)* (VA, 80), *funea buricului sau baierul buricului* „cordon ombilical” (VA, 260), *glanduri sau gâlcă* „glandă” (TAO, 58), *greutatea răsuflării (asthma)* (PAM, 25), *instinctul sau boldul* (VA, 163), *înflămație (aprinde, obrintitură)* (FDB, 57), *însuflare (tragerea aerului)* „inspirație” (VA, 101, 104), *lățimea sau dilatația* (TAO, 72), *matca sau plăcinta maicii* „placentă” (TAO, 73), *mașul duodenu, adecă cel de douăsprezece degete de lung* (FDB, 27), *mașul orb (intestinum coecum)* (VA, 70), *membrana neagră sau horoidea* „coroidă” (VA, 175), *membrana tare sau sclerotica* (VA, 175), *nod (ganglion)* (VA, 159), *ostipația, adecă închierea pântecelui* „constipație” (FDB, 66), *pelea foalelui (diafragma)* (VA, 101), *pleagă (rană) „plagă”* (FDB, 69), *plagă (rană)* (TAO, 72), *prurit, adecă mâncărime cu scărpinare* (FDB, 21), *putoarea cea cădăbroasă sau de mortăciune* (FDB, 71), *respirație, adecă răsuflare* (FDB, 63), *sacul plămânilor sau pleura* (VA, 99), *scabie, adecă râie* (FDB, 93), *să se scarifică, adecă lin să se străpungă sau să se ardă* „scarifica” (FDB, 120), *schipitul sau balele* „salivă” (VA, 49), *speșier (apotecar)* (PAM, 24), *strângere sau contracție* (TAO, 72), *sudorifere, adecă ce fac sudoare* (FDB, 90), („respirația e”) *sufocativă, adecă sugrumătoare* „sufocantă” (FDB, 63), *țăsătura sau supstanția plămânilor* „țesut” (TAO, 68), *untura încheieturilor sau sinovia* (VA, 17), *vase sugătoare, care să numesc și vase limfatești* (PAM, 7) etc.

Traduceri: *curgerea sângelui* „hemoragie” (PAM, 30, LB, 157), *gălbănarea fețească* „cloroză” (PAM, 30), *gâlca folcușului* „pancreas” (VA, 64, 66), *gâlca grumazului* „tiroidă” (VA, 198), *inima cea rea* „disenterie” (LB, 306), *lumina ochiului* „pupilă” (VA, 176), *pelea oaselor* „periost” (VA, 18) etc.

Terminologie populară

asuda „transpira” (LB, 38), *bale* „salivă” (LB, 44, VA, 49), *bășică* „vezică” (VA, 133, *beșică*, LB, 53), *beșicuțe* „afte” (FDB, 72), *bizărău* „mezenter” (VA, 63), *boală* „afecțiune, maladie” (FDB, 74, 81), *brâncă* „anghină” (FDB, 16), *burtuc, burtuș* „peritoneu” (LB, 75), *cerul (gurii)* „palat” (FDB, 72, *ceriu gurei*, LB, 111), *ciumă* „pestă” (LB, 125), *doftorie* „medicament” (LB, 193, TAO, 59), *foale* „stomac” (VA, 101), *fedeu* „epiglotă” (VA, 197), *fire* „temperament” (FDB, 113), *gălbănare* „icter” (LB, 232), *înghițitoare* „esofag” (LB, 304, VA, 52), *lângoare* „tifos” (FDB, 12, *lângoare*, LB, 342), *leac* „medicament, remediu” (PAM, 31, LB, 346, FDB, 113), *mațe* „intestine” (PAM, 31, LB, 381), *amistuire* „digerare” (LB, 20), *pănușă* „peritoneu” (VA, 35, 63), *pieliță* „membrană” (FDB, 89), *pelcuță* „epidermă” (VA, 27), *râie* „scabie” (FDB, 94), *sân* „sinus” (VA, 154: „sânurile creierului”), *scopit* „salivă” (SIN, 90), *sfranț* „sifilis” (LB, 640), *sfranțos* „sifilitic” (LB, 641), *tămăduitor* „curativ” (PAM, 11), *țăvia mâncării* „esofag” (VA, 52), *țevie* „trompă” (VA, 185: „țevia lui Eustahie”), *unsoare* „unguent” (LB, 735) etc.

3. Secolul al XVIII-lea și începutul celui următor reprezintă perioada de constituire a terminologiilor speciale moderne din diverse ramuri ale științei¹. Texte

¹ Proces urmărit de N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; N.A. Ursu, D. Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, 2004. Informații valoroase cu privire la terminologia specială din diverse ramuri ale științei, în perioada anterioară anului 1780, oferă și amplul studiu semnat de Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640-1780)*, I, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111-122; II. *Stilul textelor lingvistice*, XXX, 1981, nr. 1, p. 45-60; III. *Stilul textelor matematice*, XXX, 1981, nr. 2, p. 139-147; IV. *Stilul textelor medicale*, XXX, 1981, nr. 3, p. 221-231; V. *Stilul textelor filozofice*, XXX, 1981, nr. 5, p. 505-514. Pentru terminologia medicală și botanico-zoologică, vezi Elena Toma, *Limbajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX)*, București, 2003.

științifice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sunt relevante pentru amploarea pe care o cunoaște împrumutul neologic. Majoritatea elementelor constitutive ale terminologiei științifice medicale românești o alcătuiesc *neologismele*, acestea apărând, în majoritatea cazurilor, corect adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii române.

Totuși, aplicarea principiului iluminist conform căruia limba literară, ca vehicul al culturii, trebuia adaptată pentru a întâmpina nevoile receptorilor cu un nivel cultural mai redus, își pune amprenta asupra modului în care se prezintă terminologia medicală transilvăneană a perioadei. Reticența relativă a cărturarilor ardeleni față de neologism, manifestată în scrierile de popularizare a științei, se concretizează prin „încercări de transpunere interpretativă a împrumutului neologic prin echivalente aproximative căutate în lexicul tradițional, prin traducere, cuvânt vechi derivat sau prin calc”¹.

Prezența *calcurilor* în materialul studiat se explică prin preluarea modelelor oferite de traducerile pe care învățații vremii le fac din limbi ca germana sau maghiara, care se bucură de largi posibilități de îmbogățire a vocabularului prin metoda calcului. Nu trebuie neglijate nici atitudinea prudentă a acestora cu privire la împrumuturile lexicale și nici stadiul în care se găsea limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea: o limbă de cultură tânără, fără posibilități reale de integrare a numeroaselor împrumuturi, de origini diferite.

Glosarea, ca procedeu lingvistic constând în stabilirea unei relații de echivalență între doi termeni, reprezintă o constantă în textele perioadei de care ne ocupăm². Diversele tehnici de glosare a termenilor noi (prin paranteze, juxtapunere, prin utilizarea unor conjuncții, adverbe sau expresii de tipul: *sau, adecă, ori, carevasăzică, cu alte cuvinte*) au ca scop major asigurarea accesibilității neologismelor. În textele epocii, în special în cele transilvănene, glosele urmăresc în special transferul terminologic, raportarea la o terminologie cunoscută, reprezentată de un sinonim sau explicație, în termeni de limbă populară³.

Asigurând sensul contextual la noilor termeni, glosarea se reflectă în modul diferit în care se realizează. În literatura de popularizare se pot identifica două tipuri de glosare: 1. când termenul nou este așezat după cel autohton (de tipul V = N) și 2. când termenul nou este plasat înaintea celui vechi (de tipul N = V). În primul caz avem de-a face cu glose expresive, iar în cel de-al doilea cu glose explicative sau terminologice⁴. Glosele explicative, cele mai frecvente în textele epocii, facilitează pătrunderea și integrarea neologismelor. În textele științifice autentice, termenii noi (sau populari) apar glosați prin termeni latini: *beșicuțele sămânței (vesiculae seminales)* (VA, 241), *gâlcile (glandulae)* (VA, 121), *firea (ratio)* (VA, 2), *rădăcina mâinii (carpus)* (VA, 33), *rărunchi (renes)* (VA, 132), *stoarcerea (secretio)* (VA, 121), *umezăli (humores)* (VA,

¹ Doina David, *Cu privire la adaptarea semantico-sintactică a neologismelor în limba culturii românești moderne*, în *Contribuții lingvistice*, Timișoara, 1986, p. 28.

² În cuvântul „cătră cetitori” al *Eticii*, S. Micu afirma: “Pentru mai lezne înțelesul, multe cuvinte sinonimești am pus, adecă mai multe cuvinte unul după altul, care toate același lucru înșămnează, care lucru l-am făcut acum dintâi, pentru ca cetitoriul, de nu va înțelege bine un cuvânt doară va înțelege altul, pentru aceia doar când vei ceti să nut e turburi” (S. Micu, *Scrieri filozofice*, ediție critică și studiu introductiv de P. Teodor și D. Ghișe, București, 1966, p. 187).

³ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, 1978, p. 150.

⁴ *Idem*, *Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”*, II, 1971, p. 902.

121) etc. Indiferent de tipul lor, glosele urmăresc constituirea unei terminologii culte, fiind, în același timp, relevante pentru raportul dintre terminologia doctă și cea populară.

Traducerile, ca tehnică de transpunere interpretativă¹, urmăresc redarea diferențelor specifice, fără preocuparea de a crea un echivalent terminologic. Aceste aproximări semantice, realizate, de regulă, prin perifraze, reprezintă o tehnică explicativă. Creații de moment, fără șanse de a rezista în limbă, traducerile nu depășesc rolul de explicație a noilor termeni. Acestea se subordonează acțiunii iluministe de culturalizare, fără consecințe lingvistice imediate².

Caracteristica comună a textelor cercetate este dată de faptul că terminologia medicală este creată dintr-o componentă cultă, neologică, și una de tip tradițional, popular, fiind relevantă pentru suprapunerea celor două componenete stilistice. Terminologia populară este extrem de bine reprezentată, având în vedere tradiția de care se bucură medicina populară, conservată prin foclor până astăzi. Terminologia de tip neologic (împrumuturi lexicale sau creații prin metoda calcului) cunoaște și ea o pondere însemnată, fiind, în general, de proveniență latină și germană.

Prin urmare, în această perioadă, vocabularul științific se opune lexicului popular, și, într-un mod special, terminologiei științifice populare, chiar dacă aceasta se mai folosește încă, din teama de a nu inova în mod excesiv. Inițial, se poate observa, la nivelul lexicului, o acțiune de integrare a terminologiei tradiționale în terminologia științifică a perioadei, pentru ca, ulterior, spre 1830, aceasta să fie înlocuită de terminologia doctă.

4. Formarea și evoluția terminologiei științifice, în general, și a celei medicale, în special, este un proces dependent atât de dinamica vieții politice, sociale și culturale din cele trei provincii istorice, de inițiativele culturale ale oamenilor de cultură, cât și de modul de receptare a culturii europene moderne. Vocabularul, principalul compartiment în care rezidă specificitatea stilului științific, cunoaște, în cursul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, o remarcabilă evoluție. Materialul lingvistic extras reprezintă, firesc, numai o parte din ceea ce s-ar fi putut obține prin fișarea exhaustivă a izvoarelor. Chiar și așa, împrumuturile extrase evidențiază amploarea procesului de modernizare a românei literare și de constituire a terminologiei medicale românești. Cunoscând o evoluție extrem de rapidă, stilul medical dobândește în această perioadă o diversificare remarcabilă (de la texte destinate instrucției elementare până la autentice tratate științifice).

Dacă în jurul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, nu exista o terminologie medicală modernă, în adevăratul sens al cuvântului, de factură neologică, ci relativ puțini termeni științifici specializați, univoci, în jurul anului 1830 medicina avea constituit deja un nucleu terminologic. Lexicului tradițional, popular, îi iau locul termenii savanți, chiar dacă, într-o primă etapă, aceștia sunt insuficient integrați lexical și gramatical. Calcurile și traducerile, fără să aibă valoarea termenului științific propriu-zis, cunosc o pondere importantă în ansamblul terminologiei medicale a perioadei, reflectând etapa de evoluție a limbajului științific spre împrumut. Element frecvent folosit în constituirea terminologiei medicale românești, glosele asigură precizia și accesibilitatea textului. Totodată, ele sunt relevante pentru raportul dintre terminologia savantă și cea de tip tradițional, surprinzând integrarea lexicală și semantică a neologismelor.

¹ Al. Niculescu, *Individualitatea*, p. 152.

² *Ibidem*, p. 153.

IZVOARE

- FDB = *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară...*, Buda, 1816, traducere din maghiară efectuată de P. Maior.
- LB = *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat*, Buda, 1825.
- PAM = Vasile Popp, *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuințarea acelorași în deschilinite patimi*, Sibiu, 1821.
- TAO = Al. Teodori, *Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui, în Carte de mână pentru nația românească*, Buda, 1825.
- VA = P. Vasici-Ungurean, *Anthropologia sau scurtă cunoștință despre om*, Buda, 1830.